

УДК 338.242.4

Цап М. В.

*кандидат економічних наук,
викладач факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Tsap M. V.

*PhD in Economics,
Lecturer of the Faculty of International Economic Relations
Uzhgorod National University*

НАПРЯМИ ТА ЗАХОДИ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОТЕКЦІОНІЗМУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті описано поняття та особливості процесу імпортозаміщення. Проаналізовано роль та місце імпортозаміщення в структурі роздрібного товарообороту торгової мережі підприємств. Досліджено напрями та заходи економічного протекціонізму державної політики імпортозаміщення в Україні. Проаналізовано особливості державної політики імпортозаміщення в Україні. Описано проблеми вітчизняних товарів, які роблять їх «вразливими» перед імпортом.

Ключові слова: імпортозаміщення, державна політика імпортозаміщення, ринок, економіка, Україна.

Вступ та постановка проблеми. В Україні високий рівень імпортозалежності економіки та наявність негативних тенденцій до її посилення, що підтверджується дією таких стимулюючих імпортозалежності чинників, як переважаючі темпи нарощування імпорту над розширенням місткості внутрішнього ринку, невисокі доходи та купівельна спроможність населення, несформованість виробничо-торгової та дистрибуційної інфраструктури просування товарів, виготовлених на території держави, доступність роздрібних торговельних мереж для проникнення імпорту, а також слабкістю чинників імпортозаміщення, зокрема низького фінансово-економічного стану та можливостей внутрішнього виробництва, зносом його матеріально-технічної бази та низької інноваційної активності. Ситуація особливо критична для виробництва непродовольчих товарів, де частка імпорту збільшилася в масштабах значно більших за потенціал вітчизняного виробництва. Тому дослідження напрямів та заходів еко-

номічного протекціонізму державної політики імпортозаміщення в Україні є важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз основних праць зазначених науковців дав змогу дійти висновку про те, що зарубіжними і вітчизняними вченими зроблено значний внесок у дослідження проблем імпортозаміщення. Цю тематику досліджували І. Завсєгдашня, В. Ситай, О. Дальніченко, І.В. Бураковський, Н.В. Коваленко, Я.А. Жаліло, О.В. Коломицева, В. Лук'янюк, Т.О. Осташко та інші.

Мета статті – проаналізувати напрями та заходи економічного протекціонізму державної політики імпортозаміщення в Україні

Результати дослідження. О. Попова визначає імпортозаміщення як комплекс заходів зі зниження економічних загроз через сприяння розвитку внутрішнього виробництва, обмеження імпорту і стимулювання придбання національних товарів [1, с. 8]. Ці заходи більшою мірою формують промислову політику держави, але,

на нашу думку, можуть мати місце і в інших видах економічної діяльності – сільському господарстві, торгівлі, сфері послуг тощо.

І. Бураковський, розвиваючи підходи Дж. Даннінга відносно стратегії трансформації економіки розвинутих країн, вважає імпортозаміщення первинною формою економічної трансформації та основою для розуміння і осмислення наступних еволюційних форм і моделей економічних перетворень, наголошуючи на його ключовій ролі у формуванні базису економічного зростання – конкурентного реального сектору [2, с. 190].

Звернімо увагу, що в науковій літературі поширені визначення імпортозаміщення, що базуються на процесному підході. На думку Н. Коваленка, це економічний процес бажаного або неопосередкованого витіснення товарів імпортного виробництва з вітчизняного ринку [81].

Результативне впровадження процесу імпортозаміщення дає змогу досягнути позитивного економічного, зовнішньоторговельного і соціального ефектів. Серед економічних зрушень очікуваними є збільшення обсягів валового випуску продукції та валового внутрішнього продукту, зростання зайнятості, зменшення зовнішнього боргу, збільшення обсягу інвестицій, розвиток провідних галузей національного господарського комплексу. Зміст позитивних змін у сфері зовнішньої торгівлі полягає у зменшенні обсягів імпортованої продукції внаслідок заміни її товарами-аналогами вітчизняного виробництва, вирівнюванні сальдо зовнішньоторговельного балансу за групами імпортозамінних товарів. Позитивний соціальний ефект передбачає створення та модернізацію нових виробничих комплексів, додаткових місць, залучення кваліфікованого науково-технічного персоналу.

З огляду на це дослідження державної політики імпортозаміщення та його наслідків є надзвичайно важливим, адже посилення імпортозалежності є характерним для національного господарства України впродовж уже багатьох років. Так, якщо ще у 2005 р. частка товарів, виготовлених на території України, у загальному обсязі роздрібного товарообороту становила 70,5%, то до 2012 р. показник опустився до рівня 58,9%. Тобто скорочення становило 11,6 в. п. (рис. 1).

Продовольчі товари вітчизняного виробництва за цей же період втратили меншу частку на внутрішньому ринку – частка продажу в роздріб товарів, виготовлених на території нашої держави, зменшилася на 4,6 в. п. Натомість втрата позицій непродовольчих товарів підприємств України була більш суттєвою – частка цих товарів скоротилася з 57,6% до 41,9% (на 15,7 в. п.). Причому спадна тенденція щодо продажу товарів вітчизняного виробництва була характерна для всього аналізованого періоду. Виняток становив лише 2009 р., коли вітчизняним товаровиробникам вдалося на 3,5 в. п. збільшити ринкову частку непродовольчих товарів. Але таке відновлення було нетривалим. Вже в наступному 2010 р. відбувся спад нижче значення навіть 2008 р.

Звернімо увагу, що ситуація стрімко погіршується, адже лише за останній рік частка продажу вітчизняних непродовольчих товарів у роздрібному товарообороті зменшилася аж на 5,3 в. п., продовольчих товарів – на 0,9 в. п., а загалом по всіх товарних позиціях – на 3,0 в. п. Тому слід констатувати швидке поглиблення нашої економіки у кризу імпортозалежності.

Бачимо, що ситуація особливо складна для непродовольчих товарів, і вона завдає істотних негативних наслідків для вітчизняної економіки. Йдеться про те, що обсяги продажу непродовольчих товарів у нашій державі, зокрема внаслідок зростання доходів громадян і покращення їх купівельної спроможності, у період 2000–2012 рр. (окрім кризового 2009 р.) стрімко зростали, досягши у 2012 р. значення показника на рівні 242,5 млрд грн (рис. 2). Лише за останній рік показник збільшився на 28,7 млрд грн (на 13,4%), а до 2009 р. показник зріс на 104,0 млрд грн (на 75,1%).

Навіть незважаючи на певне зменшення частки продажу непродовольчих товарів (спад почався з 2007 р. та триває досі; за цей період частка непродовольчих товарів скоротилася з 65,0% до 59,8% (на 5,2 в. п.)) та збільшення частки в роздрібному товарообороті продовольчих товарів, обсяги цього ринкового сегменту все ще залишаються значними та по мірі покращення купівельної спроможності населення, відновлення споживчого кредитування і надалі зростатимуть. Тобто роздрібний продаж непродовольчих товарів являє собою величезний ринок, який стрімко розвивається.

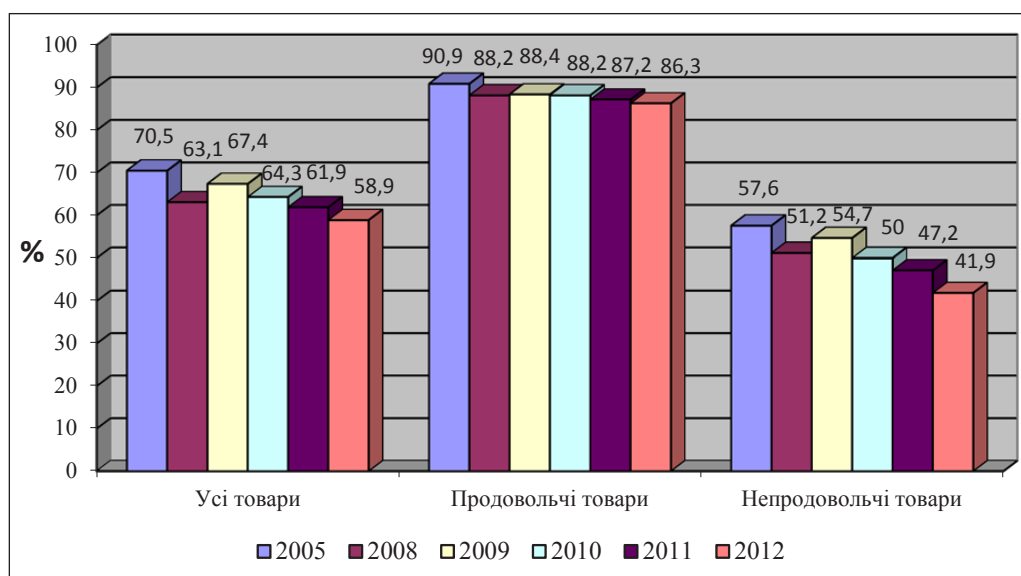

Рис. 1. Частки товарів, виготовлених на території України, у структурі роздрібного товарообороту торгової мережі підприємств у 2005, 2008–2012 рр.

Джерело: складено за [4, с. 34; 5, с. 44; 6, с. 47; 7, с. 42]

Попри те, позиції вітчизняних виробників на цьому ринку погіршуються. Так, частка продажу товарів, виготовлених на території України, в структурі роздрібною реалізації непродовольчих товарів з 2000 по 2004 рр. лише зростала та була найвищою у 2004 р (показник становив 62,2%, тобто вітчизняні товари переважали). Проте починаючи з 2005 р. намітилася винятково спадна тенденція, що негативно. До 2012 р. показник знизився до рівня 41,9%. Саме тому під час формування організаційно-економічного механізму державної структурної політики імпортозаміщення в Україні слід особливу увагу приділити відновленню позицій вітчизняних виробників непродовольчих товарів.

Негативні тенденції спостерігаються і на ринку продовольчих товарів. Як показано на рис. 3, вітчизняний ринок продажу продовольчих товарів розвивається швидкими темпами, збільшуючись щорічно. Обсяги продажу продовольчих товарів у роздріб у 2012 р. становили 162,7 млрд грн та збільшилися до 2011 р. на 19,4%, а до 2005 р. – у 4,2 раза. При цьому збільшуються також і обсяги продажу продовольчих товарів, виготовлених на території нашої держави, але розрив цього показника та загального обсягу роздрібною товарообороту продовольчих товарів щороку збільшується. До прикладу, у 2012 р. він становив 22,3 млрд грн, коли ще рік назад – у 2011 р. – 17,4 млрд грн, у 2010 р. – 13,1 млрд грн, у 2009 р. – 10,7 млрд грн, а у 2005 р. – 3,6 млрд грн.

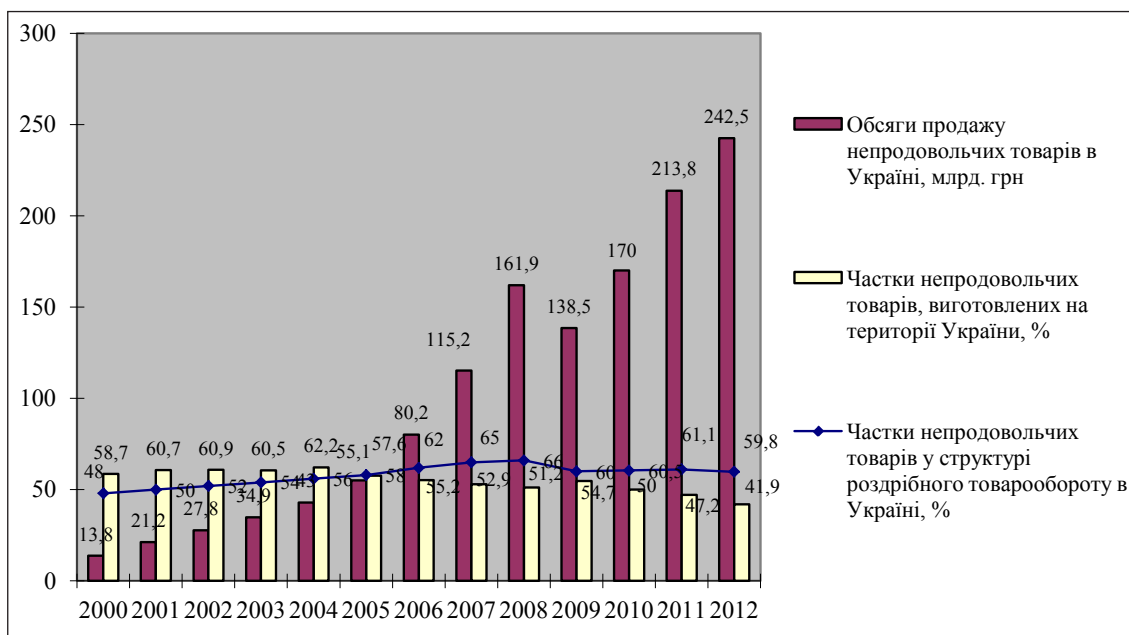

Рис. 2. Тенденції зміни обсягу продажу непродовольчих товарів, частки непродовольчих товарів у структурі роздрібною товарообороту та частки непродовольчих товарів, виготовлених на території України, у 2000–2012 рр.

Джерело: складено за [5, с. 45–47; 6, с. 38, 39; 7, с. 38]

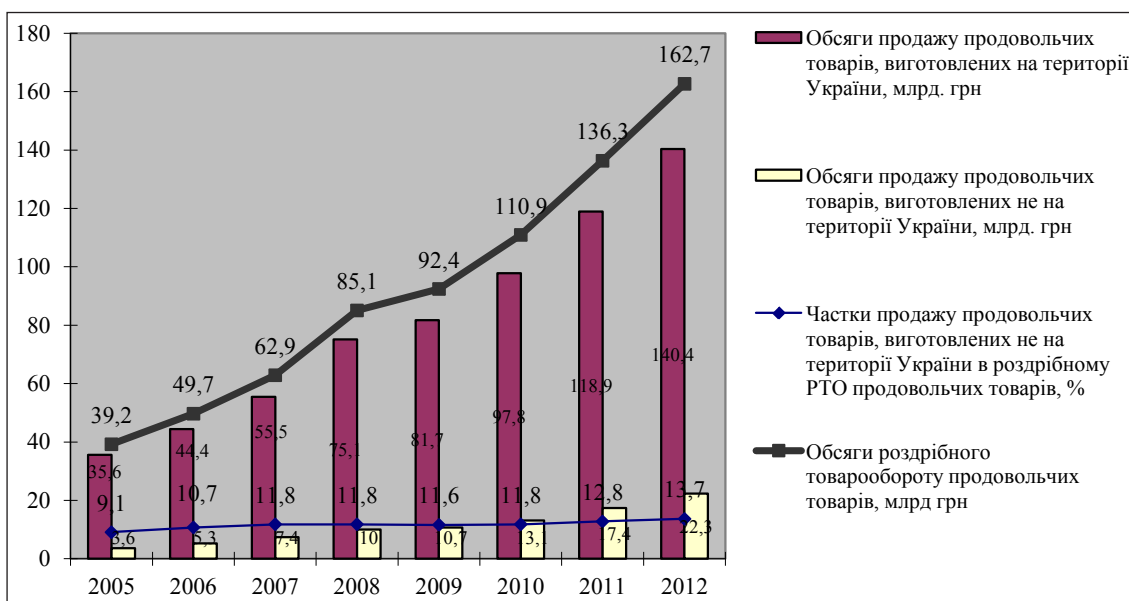

Рис. 3. Тенденції зміни обсягу продажу продовольчих товарів, частки продовольчих товарів, виготовлених не на території України, у структурі роздрібною товарообороту продовольчих товарів в Україні у 2005–2012 рр.

Джерело: складено за [4, с. 35, 39; 7, с. 34, 43]

Таким чином, вітчизняний ринок продовольства все більше насичується імпортними товарами, загострюючи проблему імпортозаміщення. Збільшується й частка продажу на внутрішньому ринку України продовольчих товарів, виготовлених не на території нашої держави. Якщо у 2007–2010 р. показник залишався на рівні 11,6–11,8%, то з 2011 р. почалося його збільшення, і у 2012 р. було досягнуто рівня 13,7%. Тому можна констатувати, що для вітчизняного ринку продовольчих товарів ситуація ще не набула загрозливого рівня. Проте тенденція до посилення імпортозалежності, що спостерігається в останні роки, негативна, і органам влади потрібно вжити адекватних заходів для виправлення ситуації, оскільки стан справ може погіршитися до рівня, коли виправити ситуацію буде значно складніше, ніж це зараз можливо.

Підґрунтям для прийняття управлінських рішень мають стати результати моніторингу і діагностики міри імпортозалежності внутрішнього ринку за товарами і товарними групами, причому обсяги продажу в яких найбільші.

Державне регулювання імпортозаміщення є складником структурної економічної політики, адже також передбачає здійснення комплексу заходів, якими запроваджуються певні нові умови в системі суспільно-економічних відносин, які не змінюють її основ та звичних масштабів, але реформують співвідношення між окремими елементами в межах цієї системи, забезпечуючи викорінення негативних або небажаних явищ, встановлених за попередніх умов.

Завдання, визначене головним пріоритетом державної політики – витіснення з внутрішнього ринку критичної маси імпорту – надскладне та не може бути реалізоване лише шляхом стримування імпорту, передбачає активні заходи, орієнтовані на посилення конкурентоспроможності вітчизняних виробників та їх продукції. Це потребує системної, виваженої, довгострокової та комплексної державної політики. Інструментами тут слугують формування

та ефективне використання фінансово-інвестиційних фондів модернізації вітчизняного виробництва, покращення фінансово-економічного стану та формування сировинної бази, розвиток інституційної інфраструктури місцевого виробництва та імпортозаміщення, податкове стимулювання створення нових виробництв і забезпечення зайнятості, розвиток і посилення інтелектуально-кадрового забезпечення суб'єктів базових видів економічної діяльності.

Широкий арсенал заходів у межах державної інституційної політики протидії імпортозалежності, зокрема у сфері розподілу, може бути передбачений у межах економічного протекціонізму (рис. 4). Виважене застосування зазначених заходів дозволить істотно підсилити дієвість формування інституційного середовища протидії імпортозалежності економіки України.

Структурні реформи та інституціональні зміни важливо реалізувати і у фазі суспільного обміну. Тут також накопичилася низка проблем, які слугують перешкодами витіснення імпорту та покращення позицій вітчизняних економічних агентів на внутрішньому ринку.

По-перше, це завищена вартість вітчизняних товарів і послуг через високий рівень трансакційних витрат та надмірну чисельність посередників. По-друге, недостатньо раціональний розподіл результатів праці, а відтак і неузгодженість інтересів виробника і посередника, що пропонують вітчизняні товари. По-третє, це мала частка сучасних інноваційних форм і засобів розрахунків, ін. Очевидно, що ці структурні недоліки слід ліквідувати, зокрема засобами інституціонального характеру.

Інституційні реформи щодо забезпечення структурних змін у сфері обміну як чинника імпортозаміщення доцільно передусім спрямувати на посилення рівня прозорості та спрощення системи товароруху. Йдеться про зменшення чисельності посередників на внутрішньому ринку, через яких продукція проходить від виробника чи

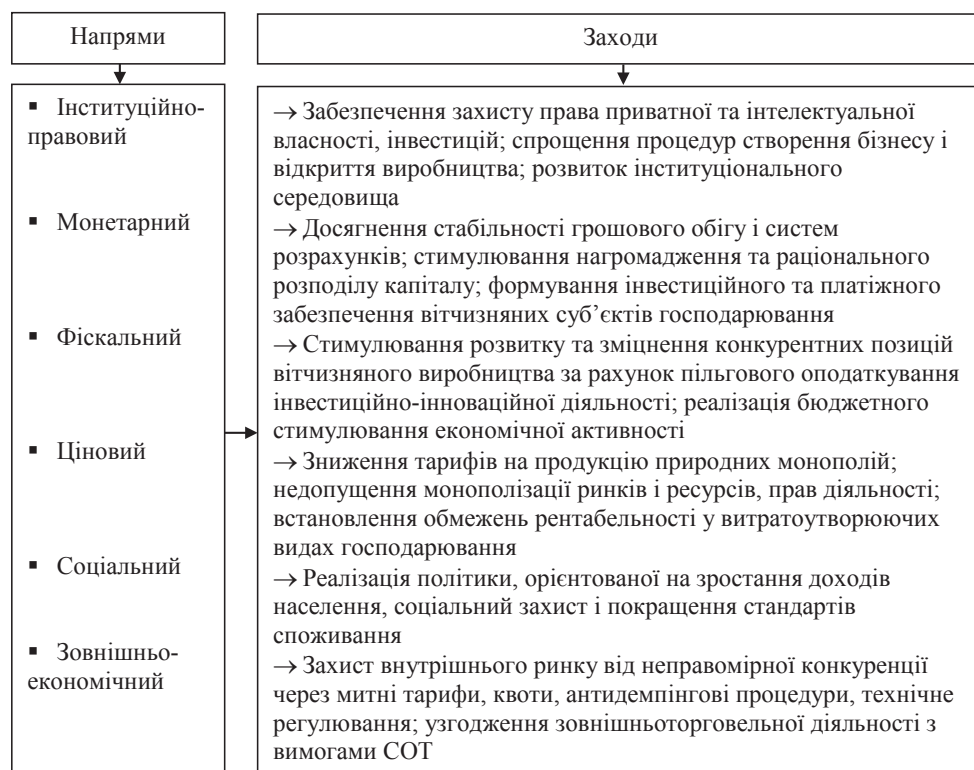

Рис. 4. Напрями та заходи економічного протекціонізму державної політики імпортозаміщення в Україні

Джерело: складено автором на основі [8]

імпортера до кінцевого споживача. Для цього державі слід працювати над удосконаленням та розвитком комерційно-посередницької інфраструктури заради її диверсифікації та розширення, але не для подальшого збільшення чисельності посередників, а для формування у виробників вибору обрання найбільш доцільного, зокрема на предмет оптимізації витрат, каналу товароруку. Так, в Україні ще далеко не набули необхідного рівня розвитку агропромислові біржі, маркетингові кооперативи, оптові ринки, агроторгові доми, аукціони. Незважаючи на низку прийнятих нормативно-правових актів та реалізованих організаційно-економічних заходів, процес наповнення створеної інфраструктури відбувається не надто швидкими темпами, особливо це стосується біржової та оптової торгівлі.

Формування мережі оптових ринків та посередників необхідне для забезпечення виходу вітчизняних товаровиробників на прямі торги безпосередньо зі споживачами, цивілізованого формування цін на основі попиту і пропозиції, створення кращих умов для реалізації та купівлі, прискорення просування продукції на ринку шляхом формування оптових партій. Світовий досвід підтверджує, що концентрація підприємств оптової торгівлі товарами в одному місці, яким є організований оптовий ринок (наприклад, сільськогосподарської чи промислової продукції), гарантує більш справедливе ціноутворення на основі ринкової конкуренції.

Щодо продовження заходів із удосконалення посередницької інфраструктури логічним кроком є інституціоналізація практики моніторингу споживчих цін імпортованих товарів. По-перше, такі дії дають основу інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень у сфері протидії товарам масового імпорту, а по-друге, дозволяють посилити справедливий контроль на споживчому ринку, адже імпортована продукція часто потрапляє на нього без належного митного оформлення, контрабандним шляхом, за рахунок фальсифікації тощо. Звичайно, що попри ціновий демпінг така пропозиція небезпечна і для життя та здоров'я громадян держави.

Сфера обміну є місцем т. зв. перетину інтересів виробника, посередника і споживача. Ми вважаємо, що її можливості заради забезпечення економічно вигідного співробітництва та навіть інтеграції і кооперації вітчизняних виробників та суб'єктів торговельно-посередницької сфери ще далеко не реалізовані. А тут криються істотні можливості щодо їх спільних дій у сфері імпортозаміщення. Це і інвестиційні програми, і зниження витратомісткості, і пришвидшення товароруку, і спільні маркетингові заходи, програми «consumer-, government- and public relations».

Розвиток цієї співпраці значною мірою опирається на законодавство та інституційну інфраструктуру організації і реалізації проектів і програм інтеграції виробничого та посередницького секторів. Влада тут може скористатися програмами міжнародної технічної фінансової допомоги, багато з яких орієнтовані на підтримку проектів формування конкурентного середовища на ринках країн з транзитивними економіками.

Більш якісному виконанню функції обміну сприятиме також формування дієздатної і розгалуженої системи суб'єктів споживчого кредитування, а також осучаснення форм і способів збуту та просування товарів вітчизняного виробництва на ринок, зокрема шляхом застосування інтернет-технологій роздрібною торгівлю, сучасних систем розрахунків тощо.

Потреба у реалізації структурних змін характерна і для такої фази суспільного відтворення, як споживання. Рационально необхідним тут є покращення структурних характеристик щодо джерел придбання і споживання

якісних та безпечних товарів, інформації, яку отримують споживачі про товари та послуги, їх якісні характеристики, а також щодо ментальності, переваг і пріоритетів у споживанні товарів (послуг), способу життя тощо.

Ці аспекти також слід вважати чинниками, що значною мірою позначаються на проблемах імпортозалежності вітчизняної економіки та її внутрішнього ринку. Звичайно, що й серед вітчизняних виробників є такі, які не ставлять у пріоритет життя і здоров'я споживача, рівень довговічності користування придбаними товарами і послугами. Проте соціально та суспільно відповідальних суб'єктів господарювання серед вітчизняних економічних агентів більше, ніж тих суб'єктів, що постачають на внутрішній ринок продукцію імпорту, зокрема невисокої якості. Адже вітчизняний виробник веде бізнес на території держави, тому більше дбає про свою репутацію.

Вважаємо, що для досягнення зазначених структурних зрушень органам державного управління необхідно забезпечити становлення та розвиток системи інституційної популяризації вітчизняних товарів (послуг) і забезпечення в цих цілях широкою комунікації зі споживачем.

Сьогодні для економічно розвинених держав характерним є розвиток нових альтернативних форматів роздрібною торгівлю. На нашу думку, ці тенденції будуть характерними і для України в середньостроковій перспективі. Тому важливо вже сьогодні узгодити заходи з протидії імпортозалежності одночасно з підтримкою інститутів започаткування діяльності і розвитку таких нових сучасних форматів. Регіональні та місцеві органи влади за такої ситуації можуть отримати велику підтримку з боку представників бізнесу, які дослухатимуться до ідеї влади щодо імпортозаміщення. Йдеться, наприклад, про стріт-ритейли – великі супермаркети, що розміщуються не в окремій точці, а на перших поверхах цілих кварталів чи центральних частин міст. Вони дозволяють запропонувати споживачеві максимум товарів, альтернативних ритейлерам, у більш доступних для цього місцях за порівняно нижчою ціною і вищою якістю.

На продовження формування лояльності до державної політики імпортозаміщення органам державного управління потрібно реалізувати в нашій державі проект із розбудови недержавної інституційної інфраструктури контролю якості та стандартизації товарів і послуг. Такого роду громадські структури функціонують у багатьох державах Європи і світу. Будучи незалежними від державного контролю, але водночас дбаючи про власну репутацію, такі структури надають більш достовірні висновки щодо якості і стандартизації товарів та послуг. Причому мають право робити це у будь-який час, не попереджаючи суб'єктів господарювання про відповідні перевірки, адже їх висновки мають громадський незалежний характер.

Важливим у контексті інституціоналізації структурних змін у сфері споживання є розширення компетенцій об'єднань виробників і споживачів продукції (послуг). Такі структури, окрім представлення інтересів суб'єктів секторів виробництва та споживання, ще й здійснюють діяльність орієнтовану на формування інституту ощадливого, розумного інвестиційно-орієнтованого покупця.

На нашу думку, охарактеризовані заходи щодо упорядкування характеристик розвитку внутрішнього ринку мають і суттєвий вплив на процеси імпортозаміщення або, принаймні, збереження на споживчому ринку держави тих товарів і послуг імпорту, які якісні і безпечні, становлять сегмент критичного імпорту.

Висновки. Для країн, які розвиваються або зорієнтовані на лібералізацію господарського устрою та економічних відносин, разом із об'єктивним посиленням

відкритості внутрішнього ринку за недостатньої конкурентоспроможності виробництва та ще не сформованого інституціонального середовища характерним є динамічне збільшення обсягів імпорту, темпи якого істотно перевищують темпи зростання ВВП та промислового виробництва, створюючи загрози подальшої втрати ринку збуту та зменшення ВВП, зростання безробіття, погіршення якості життя населення, посилення залежності держави, її товарної, грошово-кредитної, валютної систем від інозем-

них товарів, грошових потоків та капіталу. Це актуалізує потребу в реалізації ефективних механізмів, інструментів та засобів економічної (зокрема структурної) політики, здатних стримати зростання і раціоналізувати структуру імпорту, а також забезпечити розвиток і посилення позицій вітчизняного виробництва. Напрями економічного протекціонізму державної політики імпортозаміщення в Україні: інституційно-правовий, монетарний, фіскальний, ціновий, соціальний, зовнішньоекономічний.

Список використаних джерел:

1. Завсєгдашня І., Ситай В., Дальніченко О. Машинобудування України: потенціал імпортозаміщення. URL: http://uam.kneu.kiev.ua/rus/content/nashi_proekti/jurnal/rubriki/oglyad_rinkiv/oglyad_rinkiv/04_obladnania/2005_4_mashbud.pdf.
2. Бураковский И.В. В поисках модели экономического развития / И.В. Бураковский // Украинская государственность в 20 веке. Историко-политический анализ; редкол: О. Белый, И. Бураковский, Е. Быстрицкий [и др.]; под общ. ред. А. Дергачева. Киев: Политическая мысль, 1996. С. 190–198.
3. Коваленко Н.В. Проблеми формування конкурентоспроможної національної економіки / Н.В. Коваленко // Збірник наукових праць Донецького університету. Донецьк, 2007. С. 614–620.
4. Роздрібна торгівля України у 2009 р. Державна служба статистики України. К.: Державна служба статистики України, 2010. 173 с.
5. Роздрібна торгівля України у 2000–2010 рр. – Державна служба статистики України. К.: Державна служба статистики України, 2011. 191 с.
6. Роздрібна торгівля України у 2011 р. – Державна служба статистики України. К.: Державна служба статистики України, 2012. 178 с.
7. Роздрібна торгівля України у 2012 році. – К.: Державна служба статистики України, 2013. 174 с.
8. Жаліло Я.А. Проблеми формування сучасних засад політики імпортозаміщення в Україні / Я.А. Жаліло, В.М. Гацько // Стратегічна панорама. URL: http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=epol2&issue=2006_1.

НАПРАВЛЕНИЯ И МЕРЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОТЕКЦИОНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье описано понятие и особенности процесса импортозамещения. Проанализирована роль и место импортозамещения в структуре розничного товарооборота торговой сети предприятий. Исследованы направления и меры экономического протекционизма государственной политики импортозамещения в Украине. Проанализированы особенности государственной политики импортозамещения в Украине. Описаны проблемы отечественных товаров, которые делают их «уязвимыми» перед импортом.

Ключевые слова: импортозамещенит, государственная политика импортозамещения, рынок, экономика, Украина.

DIRECTIONS AND MEASURES OF ECONOMIC PROTECTION OF THE STATE POLICY OF THE IMPORT SUBSTITUTION IN UKRAINE

Summary. The article describes the concept and features of the process of import substitution. The role and place of import substitution in the structure of retail turnover of the trading network of enterprises is analyzed. The directions and measures of economic protection of the state policy of import substitution in Ukraine are investigated. The peculiarities of the state policy of import substitution in Ukraine are analyzed. Describes the problems of domestic goods, which make them "vulnerable" before import.

Key words: import substitution, state policy of import substitution, market, economy, Ukraine.